

УДК 347.965.1/3

О.В. СИНЮКИЙ, канд. юрид. наук, Запорізький національний університет

ІНДИВІДУАЛЬНІ УМОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ АДВОКАТА

Ключові слова: адвокат, деформація, професія, творчість, фактори, форми

Пояснення поняття «деформація» винятково з природничо-наукових позицій (від лат. *deformatio* - перекручування), що міститься в енциклопедичних джерелах, як зміна відносного положення часток тіла, пов'язана з їхнім переміщенням [1, с.175], нічого не дає для розуміння поставленої проблеми. Професійна ж деформація являє собою зовсім інший соціально-психологічний феномен, а саме - появу в особистості певних психологічних змін, що впливають на якісне виконання діяльності [2, с.124]. Дослідження професійної деформації юристів сьогодні є достатньо актуальною проблемою, вирішення якої становить значний інтерес, причому як у теоретичному, так і в прикладному сенсі. Але при цьому варто враховувати істотні особливості в причинах і формах професійної деформації фахівців різних напрямків юстиції. Зокрема, професіоналізація особистості адвоката в процесі багаторічного виконання їм службових обов'язків пов'язана як з розвитком професійно значимих якостей, так і з розвитком якостей, що негативно впливають на його діяльність. Отже, даний феномен представляє складну соціально-правову та психологічну проблему, що вимагає негайного вирішення.

Проблема теоретичного аналізу застосування психологічних знань у кримінально-процесуальній діяльності адвоката частково представлена в літературі публікаціями Я.С. Авраха, Л.Є. Ароцкера, О.М. Бандурки, В.В. Беда, С.П. Бочарової, О.В. Землянської, Г.М. Шарифа, П.С. Елькинда та інших авторів.

Таким чином, як ми бачимо, проблема використання адвокатом-захисником психологічних знань у кримінальному процесі (яка щодо поставленої нами в цій статті мети є суміжною, і навіть найбільш близькою) ретельно розробляється. Однак, поза полем зору науки залишається таке комплексне питання, як детермінація професійної деформації адвоката та шляхи мінімізації її рівня. Для досконального вивчення даного питання доцільне використання системного підходу, при якому поряд із загальною юридичними застосовуються рівною мірою як соціально-психологічні, так і соціологічні методи дослідження. С.Д. Гусарев і О.Д. Тихомиров, описуючи основи юридичної діяльності, зачіпають проблеми конфліктності у такій роботі, але безпосередньо переходячи до дослідження адвокатської діяльності в конфліктологічному контексті, обмежуються загальними фразами й типовими трафаретами. У другому виданні зазначених авторів на нестандартні питання виходу із ситуації конфлікту адвокатом ми, на жаль, також відповідей не знаходимо [3, с.220-222]. Відсутні публікації результатів спеціальних досліджень, що стосується професійної деформації адвокатів, і в працях інших авторів. Слід зазначити, що раніше нами частково зачіпалися питання професійної деформації слідчих [4] та інших представників юридичної професії [5]. Однак, детермінація й формування професійної деформації адвокатів має істотні відмінності з колегами-«силовиками», що будуть досліджені нижче.

З огляду на це, завдання статті полягає в дослідженні компонентів, що впливають на появу й розвиток професійної деформації адвоката. Для її рішення поставлені такі основні цілі: простежити появу у адвоката певних особистісних змін, що впливають на його професійну діяльність, які носять безперервний і тривалий характер і становлять домінуючий значеннєвий момент усередині особистості такого адвоката; визначити найбільш оптимальні шляхи нейтралізації детермінації таких змін.

У психологічному відношенні професійна деформація в адвоката може створювати почуття впевненості й непогрішності у своїх знаннях і оцінках, обмежуючи *функцію аналізу й пошуку* в розумових операціях. Тому одним з діючих факторів мінімізації даного процесу повинен бути творчий, а не шаблонний характер адвокатської діяльності. Тільки *творчість* попереджає появу професійної деформації адвоката, на відміну від представників інших юридичних спеціальностей, внаслідок оперування звичними (що перетворилися у відсталі) схемами розумових побудов.

Професійна діяльність людини – це один із провідних проявів особистості. Вона спричиняє професійний розвиток працівника, що обумовлює формування професійного типу особистості. Професійні деформації особистості детермінуються об'єктивними та суб'єктивними факторами. До *об'єктивних* можна віднести: зміст професійної діяльності й спілкування; умови виконання професійних обов'язків; фактори, пов'язані із соціальним макросередовищем. До *суб'єктивних* – онтогенетичні зміни, вікова динаміка, індивідуально-психологічні особливості, характер професійних взаємин, кризи професійного становлення особистості, службова необхідність ідентифікувати себе з патологічним внутрішнім світом інших людей для їхнього кращого розуміння. Але крім цього, можна виділити додаткову (не стільки проміжну, скільки міжосову) ланку, що включає *об'єктивно-суб'єктивні фактори*, до яких відносяться система й організація певної професійної, а в цьому випадку – саме адвокатської діяльності.

Специфіка роботи адвоката поряд із позитивним впливом, що підвищує професіоналізм, містить у собі елементи негативного впливу на особистість. Такі елементи (різноаспектні компоненти) при відсутності в адвоката достатнього рівня моральної й психологічної стійкості, є істотними факторами ризику, що й можуть привести до таких змін. Окремо слід зазначити, що шкала впливу рі-

зних компонентів може й не доходити до злочинних діянь, переходячи в «небезпечні» стани, але які постійно в собі зберігають високу ймовірність переходу на новий рівень, що перебуває поза правовими контурами. З огляду на такий характер описуваного явища, можна припустити, що в такому випадку мотиваційно-аргументована діяльність розвертається у двох напрямках: з одного боку як деструкція традиційних культурних нормативів, а з іншого – як спроба довести обґрунтованість власних імморально-неправових домагань. А тому саме аналіз ризиків за рівнем детермінант міг би дозволити не тільки окреслити лінію протидії професійної деформації адвокатів і намітити шляхи попередження, але розробити й впровадити «коригувальні коди». Енциклопедичні словники трактують коригувальні коди як завадостійкі коди, коди виявлення й виправлення помилки; коди, що дозволяють по наявній у кодовій комбінації надмірності виявляти й виправляти певні помилки, появу яких приводить до утворення помилкових або заборонених комбінацій [6, с.208].

Професійна деформація адвоката, як і представника будь-якої іншої публічної професії, може носити епізодичний або стійкий, поверхневий або глобальний характер; проявлятися в професійному жаргоні, манерах поведінки, навіть у фізичному вигляді. Як можна побачити в різних дослідженнях, частіше розглядаються небажані зміни в особистості того або іншого фахівця, що негативно впливають на його роботу та життя. Не будемо заперечувати, що найбільшою мірою професійним деформаціям піддаються професії типу «людина-людина», тому що спілкування з іншою людиною обов'язково містить у собі взаємодія (вплив – зворотний вплив), особливо «людина – аномальна людина». Тому-то найбільш помітно впливає професія й на особистісні особливості представників тих спеціальностей, робота яких пов'язана з людьми, до яких відноситься й адвокатська діяльність.

Однак уже на стадії первинної професіо-

налізації адвоката може наступити момент, коли подальший розвиток професійної діяльності, формування її індивідуального стилю неможливі без корінного ламання нормативно схвалюваної діяльності. Адвокат повинен проявляти наднормативну активність (вона може виразитися в переході на новий кваліфікаційний або творчий рівень виконання професійних обов'язків), але він може й упокоритися з недовиконанням навіть вузького кола своїх професійних обов'язків. У цьому зв'язку відомі вітчизняні дослідники О.М. Бандурка, С.П. Бочарова та Е.В. Землянська слушно наголошували, що кризи професійного розвитку можуть ініціюватися незадоволеністю адвоката різними аспектами своєї праці, зниженням працездатності, погіршенням стану здоров'я, професійною утомою тощо [7, с.240].

Протягом тривалого часу, рішення типових завдань не тільки вдосконалює спеціальні (у цьому випадку - юридичні) знання, але й формує професійні звички, певен склад мислення, стиль спілкування. Так, професійна деформація адвоката, що спеціалізується по певній категорії справ, приводить до появи в його лексиці безлічі розумових і мовних штампів. Мовні штампи більш опукло можуть сприйматися навколишніми, але все-таки менш небезпечні, а розумові можуть слугувати тим негативним каталізатором, що виступить як домінуючий фактор зміни особистості адвоката.

Отже, підсумовуючи викладене вище, до основних форм професійної деформації адвоката можна віднести: а) самовпевненість у власній непогрішності при рішенні професійних завдань і завищену самооцінку; б) "правовий нігілізм", що проявляється в зневажливому відношенні до ряду вимог закону, довільному тлумаченні закону й підзаконних нормативних актів; в) засвоєння елементів кримінальної субкультури (пенітенціарно-лексичних норм або, як кажуть, "понять", кримінального жаргону, правил кримінально офарбованого спілкування, звертання до іншої людини) та їхнє використання

у своїй діяльності; г) "спрощення ділового спілкування", що виражається в зниженні культури й етики спілкування, звертання до інших людей на "ти" і т.п.; д) переоцінку "старих" методів роботи й недооцінку необхідності впровадження нових методів; е) професійний егоїзм, що часто блокує ефективну взаємодію з працівниками інших правоохоронних органів.

Таким чином, є всі підстави припущення, що багаторічне виконання професійної діяльності, більшість із аспектів якої пов'язані з негативними емоціями, перенапругою, відповідальністю перед клієнтом, і може привести до професійних деформацій, що може виражатися у формальному, суцільно функціональному відношенні до людей, і є основою виникнення психологічних бар'єрів. Як це не парадоксально на перший погляд може звучати, але саме в такому випадку й наступає негативний «зворотний ефект»: особистий життєвий досвід адвоката, що становить його професійне багатство й опору, стає бар'єром для сприйняття нового. Людина заздалегідь упевнена, що їй нічого нового не повідомлять, а стереотиповану повсякденну роботу за певними шаблонами (написання заяв, клопотань та ін.) вона і так досконально знає, тому що за довгі роки багаторазово «набила руку». Тому інформація в повному спектрі нової проблеми клієнта може таким адвокатом і не сприйматися.

Для зняття таких бар'єрів у системі навчання дають спеціальні завдання, при виконанні яких слухачі переконуються, що не можуть упоратися із запропонованими завданнями, що змушує їх переглянути рівень своєї поінформованості, що підвищує мотивацію оволодіння ними новою ідеєю. Але що ж може стати на шляху тим негативним емоціям, які проявляються при виконанні адвокатом своїх професійних функцій? На нашу думку, стрижневою тут є *творчість в роботі адвоката*, що може виступити «щепленням» від професійної деформації. Так, енциклопедичні джерела розкривають зміст поняття «творчість» як діяльності, що породжує щось

якісно нове. Творчість може розглядатися у двох аспектах: психологічному та філософському. Перший досліджує процес, психологічний «механізм» протікання акту творчості як суб'єктивного акту індивіда. Другий розглядає питання про сутність творчості, що по-різному ставилося в різні історичні епохи [8, с.330]. М.І. Єнікеєв згодний з тим, що творчість – це насамперед діяльність по створенню нових матеріальних і духовних цінностей, що мають соціальну значимість. Але зазначений автор додатково проектує на даний процес творчі можливості особистості – гнучкість її інтелекту, розвинену творчу уяву й інтуїцію, здатність переборювати шаблони й стереотипи, і що особливо важливо професії адвоката - *високу мотивацію до пошуку нового (виділене нами – О.С.)*, особистісну потребу в самоактуалізації [9, с.477].

Основним моментом творчості є *осаяння (інсайт)* – інтуїтивне схоплювання необхідного результату без первісного логічного його обґрунтування. На думку багатьох вчених, творчість відбувається на рівні надсвідомості. Крім того, деякі енциклопедичні джерела навіть указують, що різні види творчості мають свої особливості, але при цьому не розкриваючи останні [9, с.478]. Інші відомі автори (А.В. Петровський, М.Г. Ярошевський та деякі інші дослідники) підкреслюють, що творчість припускає наявність в особистості здатностей, мотивів, знань і вмінь, завдяки яким створюються продукт (тобто, в нашій випадку - *це результат правової допомоги й захисту – виділене нами – О.С.*), що відрізняється новизною, оригінальністю й унікальністю [10, с.393]. Г. Уоллес виділив чотири стадії процесу творчості: підготовку, дозрівання, осаяння й перевірку [11, с.201]. Експериментальні дослідження показали, що інтуїтивне рішення виникає в предметній діяльності, доступній об'єктивному аналізу, що у відособленому вигляді, як нам здається, може бути мало пристосоване для адвокатської діяльності. Відзначимо, що за нашим переконанням, негативні емоції можуть бути мінімізовані за рахунок глибокої впевненості

в значимості своєї роботи, її високої соціальної корисності, а також задоволення, що приносить рішення завдань захисту інтересів осіб, які звернулися до адвоката по допомозі.

Таким чином, підкреслюючи основну ідею, що саме *рішення адвокатом творчих завдань* є одним із найбільш ефективних засобів “протиотрути” детермінації професійної деформації адвоката, виділимо три групи факторів, що призводять до її утворення й розвитку: 1) обумовлені специфікою діяльності, наприклад, детальна правова регламентація діяльності, що може вести до формалізму й елементів бюрократизму, корпоративність діяльності, слабкий контроль за діяльністю адвоката, необхідність вступати в контакт зі злочинцями; 2) особистісної властивості – завищені особистісні очікування, недостатня професійна підготовленість, професійні установки, що невірні відбивають зміст адвокатської діяльності, зміна мотивації діяльності, схильність до немотивованих конфліктів, імпульсивність; 3) соціально-психологічного характеру, наприклад, неадекватний і грубий стиль спілкування, низька оцінка діяльності з боку підзахисних, колег, несприятливий вплив з боку “досвідчених” колег.

Досвід роботи з конфліктами свідчить, що адвокати частіше інших представників юридичної професії постають перед необхідністю вирішення «чужих» проблем, зокрема конфліктних ситуацій. В таких обставинах адвокати фактично виступають у ролі третьої сторони - медіаторів, консультантів, «порадників» та ін. Звичайно, для успішного виконання такої ролі адвокат повинен мати відповідні навички. Н.В. Гришина, досліджуючи психологію конфлікту, зазначає, що чималі складності пов'язані з утриманням ініціативи в контакті між учасниками переговорів [12, с.443]. Використовуючи це, можна зазначити, що ініціатива контакту адвоката із клієнтом завжди повинна бути в руках першого. Але одночасно з цим адвокат повинен зуміти сформулювати у свого клієнта

позитивне відношення до своєї участі в рішенні проблеми, схилити його до усвідомлення необхідності й можливості конструктивного діалогу з приводу сформованої ситуації.

Окремі відомі вчені (М.І. Панов, Ю.П. Битяк, Л.М. Герасіна) указують і на такий спосіб виявлення структури (конструкції) конфлікту й шляхів його дозволу як *мовні засоби* [13, с.132], що, на нашу думку, цілком може представляти основне «зброю» адвоката, використовувана останнім, як правило, на «пікових» вершинах конфліктів у його професійній діяльності.

Отже, узагальнюючи викладене, можна виділити основні компоненти, які споконвічно (навіть у тестовому виді) можуть за певних умов привести до професійної деформації, а значить не тільки є факторами високого ризику, але й дають підстави завчасно говорити про професійно-психологічну непридатність до адвокатської діяльності: 1) низький рівень моральності; 2) психологічна нестійкість; 3) підвищена особистісна тривожність; 4) імпульсивність і неврівноваженість у поведінці; 5) низький рівень інтелекту; 6) сугестивність і конформність; 7) погані мовні здатності; 8) брутальність; 9) агресивність; 10) жорстокість.

У діяльності адвоката рівною мірою *розподілені формально-правові й дискреційні повноваження*, що дозволяють керуючись законом діяти за власним розсудом. І такі повноваження не повинні вступати в протиріччя з морально-етичними правилами, що є одним з важливих перешкод професійним скривленням адвокатів. Тут ми впритул стикаємося з відносно новим у вивченні явищем – *феноменом дискреції*. Юристи визначають дискреційну владу як засіб реалізації публічної влади, згідно якого відповідний суб'єкт влади (орган або посадова особа) застосовує надані йому в рамках закону повноваження на власний розсуд, без необхідності узгодження в якій-небудь формі з іншими суб'єктами [14, с.195]. Хоча, як пояснюють дослідники (О. Мартиненко), дискреційні дії

не є безмежними, бо обкреслені рамками закону та ґрунтуються на власному досвіді, професійній підготовці й політиці конкретного правоохоронного органа [15, с.91]. І в такому виборі, на що справедливо вказують П.П. Баранов і В.І. Курбатов, не останнє значення мають значеннєві цінності орієнтації, раніше закладені в процесі вивчення особистості та її професійного життя [16, с.142]. Тому, не поглиблюючись у детальний аналіз цього маловивченого аспекту, все-таки відзначимо, що даний феномен є відбиттям творчих схем у професійній діяльності адвоката й навіть більше того – цілком може становити кримінологічний інтерес не тільки для превенції правопорушень, але й для побудови захисту від професійної деформації в правоохоронних органах (у вузькому змісті). У широкому ж значенні рівень *професійної свободи* адвокатів серед представників інших юридичних професій є найбільш високим, що накладає істотний відбиток на його особистість як у позитивній, так і в негативній генерації.

Отже, підсумуємо, що в умовах соціальної ситуації, коли морально-етичні норми поведіння розмиті, ця проблема залишається особливо складною. Зокрема:

1. *Професійна деформація адвоката* – це процес, що детермінується сукупністю мікросередовищних, макросоціальних і суб'єктивних (внутрішніх) факторів, які поступово приводять до зміни якостей особистості (стереотипів сприйняття, ціннісної орієнтації, характеру, способів спілкування й поведіння), що з'являються під впливом виконання професійної ролі адвоката.

2. Мінімізувати розглянутий у статті негативний процес, що піддається корегуванню, дозволяє його не тільки зупинити, але навіть зробити «зворотний хід», може не тільки підвищений рівень *творчості* в роботі адвоката (*базисний фактор*), скільки його мотивація як системодетермінуючий постійний імпульс цілеутворення (*стимулюючий фактор*) для досягнення професійних результатів.

3. Одним із компонентів формування позитивної мотивації адвоката можуть бути *творчі завдання*, що виникають перед адвокатом при вирішенні проблемних ситуацій у процесі виконання їм професійних обов'язків з надання правової допомоги й захисту осіб, що звернулися до нього. Це рішення полягає в тому, що на основі аналізу кожного конкретного випадку створюється *умовна внутрішня схема дій адвоката*, що уявляє своєрідний базис, на який мають спиратися всі подальші дії адвоката щодо виконання ним професійних завдань.

Систематизуючи результати дослідження, визначені основні детермінанти професійної деформації адвоката: 1) фактори, обумовлені специфікою професійної діяльності; 2) фактори особистісної властивості; 3) фактори соціально-психологічного характеру, чого у стислому вигляді ми вже торкалися у своїх дослідженнях [17, с.362; 18, с.441-456]. Тому у перспективах подальшого наукового пошуку кожний з визначених факторів вимагає докладного вивчення для побудови оптимальної моделі й створення єдиної *концепції протидії професійної деформації* працівників юстиції всіх категорій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большая Советская Энциклопедия: В 30-ти т. /Гл. ред. А.М. Прохоров. –М.: Советская энциклопедия, 1972. –Т.8. –592 с.
2. Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Основы юридической психологии: Учебник. –Х.: Одиссей, 2005. –352 с.
3. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): Навч. посібник. –К.: Знання, 2006. –487 с.
4. Синєокий О.В. Психологічні особливості розслідування статевих злочинів і напрямки протидії професійній деформації слідчого // Влада. Людина. Закон. –2004. -№ 3. -С.90–95.
5. Синєокий О.В. Соціально-політичні фактори сексуального насильства: особливо-

сті детермінації злочинності в силових структурах і актуальність протидії професійній деформації // Спецпроект: анализ научных исследований: Междунар. науч.-практ. конф. /Сб. науч. работ. –Т.1. –Днепропетровск, 2005. –С.63-68.

6. Большая Советская Энциклопедия: В 30-ти т. /Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Советская энциклопедия, 1973. –Т.13. –608 с.

7. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Юридическая психология: Учебник. –Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. –С.239-242.

8. Большая Советская Энциклопедия: В 30-ти т. /Гл. ред. А.М. Прохоров. –М.: Советская энциклопедия, 1976. –Т.25. –600 с.

9. Еникеев М.И. Психологический энциклопедический словарь. –М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. –560 с.

10. Психологический словарь /Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 2001. –494 с.

11. Словарь-справочник по криминологии и юридической психологии /Ананич В.А., Колченогова О.О. –Мн.: Амалфея, 2003. –272 с.

12. Гришина Н.В. Психология конфликта. –СПб.: Питер, 2005. –464 с.

13. Словник термінів з правової конфліктології: Наук.-довідкове видання /За ред. М.І. Панова, Ю.П. Битяка, Л.М. Герасіної. –Х.: “Одіссей”, 2006. –208 с.

14. Юридична енциклопедія: В 6-ти т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. –К.: Укр. Енцикл., 1998. –Т.2: Д-Й. –1999. –744 с.

15. Мартиненко О. Дискреційні повноваження органів внутрішніх справ: криминологічний аналіз // Право України. –2004. -№ 11. –С.91-93.

16. Баранов П.П., Курбатов В.И. Юридическая психология. –Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. –576 с.

17. Синєокий О.В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: проблемы становления и перспективы развития: Монография. –Запорожье: ЗНУ, 2007. –432 с.

18. Синеокий О.В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: Учебное пособие. –Харьков: Право, 2008. –496 с.

Синеокий О.В. Індивідуальні умови професійної деформації особистості адвоката // Форум права. -2008. -№ 2. –С.425-431 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08sovdoa.pdf>

Професійна деформація адвоката розглядається як процес виникнення у нього певних особистісних змін, що впливають на професійну діяльність. Презентується концепція творчості як соціально-психологічної моделі протидії розвитку професійної деформації адвоката.

Синеокий О.В. Личностные условия профессиональной деформации личности адвоката

Профессиональная деформация адвоката рассматривается в статье как процесс появления у него определенных личностных изменений, влияющих на его профессиональную деятельность; презентуется концепция творчества как социально-психологической модели противодействия развитию профессиональной деформации адвоката.

Sineokij O.V. Personality conditions of professional deformation of the person of the lawyer

Professional deformation of a lawyer is shown in this article as process of appearing in his character definite personal changes, which have influence on his professional activity; it is given a conception of a creative work as a social psychological model of counteraction development of professional lawyer's deformation.